

מהסיפור העממי לסיפור אמנותי

יוסף הלוי

אני מבקש להתייחס לדברי עלי יסיף מנקודת-ראות אחת, מתוך התבוננות בספרות שכתבו יוצרים מקרב יהודי-המזרח בתקופה מאוחרת יותר מזו שהוא דיבר עליה. יסיף ציין בדבריו, כי הסיפור העממי הוא מסורת חיה בישראל כיום. על כך אני מבקש להוסיף, כי חותמה ניכר גם-כן ביצירות של סופרים יחידים, במילים אחרות בסיפורת האמנותית המזרחית שנכתבה בדורות האחרונים.

חוקרי הספרות העברית שנדרשו ליצירתם של יצחק שמי (1888-1949) ושל יהודה בורלא (1886-1969) ראו בשני אלה את אבות הסיפור העברי המזרחי האמנותי. אמנם אין טעם להכחיש את השפעתה הרבה של הספרות האירופית, בעיקר הצרפתית והגרמנית, על יצירתם של שמי ובורלא, שכן שניהם הכירו היטב והתחנכו עליה בימי עלומיהם, שהרי למדו בבית-המדרש של חברת 'עזרה'!¹ אולם אין לתלות את השגיהם של השניים מבחינה ספרותית, לטוב ולמוטב, רק בספרות הצרפתית והגרמנית. סביר להניח שהן שמי והן בורלא ינקו גם מן היצירה הספרותית העממית המזרחית ויש לזו חלק לא-מבוטל בעולמם הספרותי. יצירותיהם של שמי ושל בורלא, המציינות את השלב הבשל בסיפורת העברית המזרחית, החלו לראות אור בשני העשורים הראשונים של המאה העשרים. סיפורו הראשון של שמי, 'העקרה', פורסם בתרס"ז, ואילו פרסומו הראשון של בורלא, 'בין שבטי ערב' — בתרע"ח. אולם ליוצרים אלה קדמה יצירה ספרותית אשר שימשה מעין תחנת ביניים, והיה בה מן 'הישן', הסיפור העממי, ומן 'החדש', ממאפייני הסיפור הבלטריסטי. סיפורת זו, שבה חברו 'הישן' ו'החדש', היוותה את שלב המעבר מן הסיפור העממי המובהק אל הסיפור המודרני האמנותי ביצירתם של יהודי-המזרח.

בסיפורת זו שבשלב המעבר מצויים סיפורים רבים שיש בהם מאפיינים המבשרים את ראשיתו של 'החדש'. כך, דרך משל, שיעורם של המרכיבים הספרותיים שונה ממה שהיה מורגל בסיפור העממי, 'העלילה' כבר אינה חזות הכול, מכל מקום משקלה פחות מזה שבסיפור המסורתי, לתיאור לסוגיו השונים בסיפור יש זיקה הדוקה להתרחשות הספרותית, וכבר אין הוא כבול למוסכמות הספרותיות שהיו מקובלות. הסופר נותן את דעתו לעיצוב דמויות ויש כבר מודעות-מה לחייה-הנפש של הדמויות הפועלות.

1 ראה: א' שאנן, הספרות העברית החדשה לזרמיה, ה. תל-אביב 1977, עמ' 165-168.

אחד המבשרים את שלב הביניים בסיפורת זו הוא ר' סוליימאן מנחם מני. הוא נולד כבגדאד בשנת 1850 ועלה עם בית-אביו לחברון בהיותו בן 5, נבחר לחכם באשי של הקהילה הספרדית בה בשנת 1905 ושימש ככהונה זו עד פטירתו בשנת 1924. בצעירותו הוא פירסם שירים בנוסח שירת ההשכלה והתחייה בלא הרוח המיליטנטית של זו, מאמרים בענייני הלכה ורשימות אחדות בנושאים כלליים בעיתונים 'חבצלת' ו'הצבי'. בשנת תרמ"ה (1885) פורסם ב'הצבי', גליונות לא-לד, סיפורו 'עמק השדים'.² יצירה סאטירית זו, מחיי הספרדים, הנושאת אופי משכילי-תורני, יש בה מסימניו של הסיפור האמנותי. 'עמק השדים' הוא בעל מבנה מדוקדק, ומחברו נוקט תחבולות ספרותיות, כמו יצירת מתח סיפורי ושבירתו באחת, מעצב דמות של כחור משכיל בעל נפש 'קהלתית', ולשם כך הוא עושה שימוש במקורות מספרות החוכמה המקראית (בעיקר 'קהלת') ועוד. קשה להניח, כי סיפור זה הוא מקרה יחיד בסוגו. יש רגליים להנחה, כי נכתבו סיפורים בדומה לו והם מהווים תופעה ספרותית בסיפור העברי האמנותי או האמנותי למחצה במזרח. שומה עלינו לחשוף את היצירות מסוג זה, אשר בחלקן סמוכות הן על 'הישן' ועם זאת ניצני החדש ונבטיו בהן ניכרים היטב לעין הבוחנת והמבחינה, ולחקור את מאפייניהן. התפתחות הסיפורת העברית במזרח בדורות האחרונים, ובמיוחד 'שלב הביניים' שלה, עודנה ממתינה לחוקרים אשר יחשפו את היצירות המרכיבות אותה ויבליטו את מאפייניהן. תהיה בכך משום תרומה הן להעמדת חוליה ספרותית חשובה על מקומה, חוליה שאין לה כמעט זכר במחקרי הספרות כיום, והן להבנת המעבר מן הסיפור העממי לסיפור האמנותי.

2 על ר' ס"מ מני — ראה: א' בן-יעקב, יהודי בבל בארץ-ישראל, ירושלים תש"ם, עמ' 90-97; שיריו — ראה: א' בן-יעקב, שירה ופיוט של יהודי בבל בדורות האחרונים, ירושלים, עמ' 100; 'עמק השדים' נאסף לראשונה לקובץ של גליה ירדני (עורך), סל הענבים, ירושלים תשכ"ז, עמ' 45-53; עם פרטים על המחבר ועל סיפורו — עמ' 45. יצוין, כי העורכת התירה לעצמה להשמיט מן הסיפור שפירסמה בקובץ זה קטעים שלא נראו לה, מהם בעלי חשיבות מבחינת היצירה השלמה.

